

Міністерство освіти і науки України
Інститут історії України НАІІ України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Хмельницький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
Хмельницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України
Центр дослідження історії Поділля

80-річчю від дня народження
І.С. Винокура присвячується

**МАТЕРІАЛИ ХІІІ ПОДІЛЬСЬКОЇ
ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
(18-19 листопада 2010 року)**

Кам'янець-Подільський
Абетка
2010

Редакційна колегія:

О.М. Завальшок, ректор Кам'янець-Подільського національного університету Івана Огієнка, академік АМ ВШУ, професор (голова); *В.І. Войтейко*, ректор Хмельницького інституту післядипломної педагогічної освіти (співголова); *Л.В. Базі*, доктор історичних наук, професор (відповідальний редактор); *С.А. Коптов*, доктор історичних наук, професор; *О.П. Григоренко*, доктор історичних наук, професор; *В.С. Прокопчук*, доктор історичних наук, професор; *С.Е. Баженова*, доктор історичних наук (відповідальний секретар); *І.В. Рибак*, кандидат історичних наук, професор; *А.Г. Філінюк*, кандидат історичних наук, професор.

Рецензенти: доктор історичних наук, професор Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковача *Брицький П.П.*
доктор історичних наук, професор Хмельницького університету управління і права *Місінкевич Л.Л.*

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.
Протокол № 8 від 28 жовтня 2010 р.*

МЗЗ Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції: [під редакцією] ченої 80-річчю від дня народження І.С. Винокура / Завальшок О.М. (голова), Войтенко В.І. (співголова), Баженов Л.В. (відп. редактор) та ін. - Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. - 744 с.

Збірник матеріалів XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції відбувся 18-19 листопада 2010 року в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка на базі Центру дослідження історії Поділля, містить статті, присвячені 80-річчю від дня народження академіка ВШУ, доктора історичних наук, професора І.С. Винокура, а також з питань історіографії та джерелознавства, археології, середньовічної, нової та сучасної історії Поділля.

Розрахований на науковців, освітян, краєзнавців й усіх тих, хто прагне дізнатися про історію Поділля та історичного краєзнавства.

Адреса редакційної колегії:

Центр дослідження історії Поділля, історичний факультет К-ПНУ. вул. Татарська, 15. м. Кам'янець-Подільський, 32300.

<i>Кримська О.М.</i> Землеволодіння та землекористування міст Подільської губернії наприкінці XVIII - на початку XX ст.....	269
<i>Криськов А.А.</i> Землеволодіння та господарська діяльність старообрядців Правобережної України у другій половині XIX ст.....	275
<i>Олійник І.В.</i> Селянська реформа 1861 р. на Поділлі: актуальний досвід.....	282
<i>Баженова СЕ.</i> Суспільно-економічний і політичний стан польської меншини Правобережної України в період українського національного відродження (60-90-ті роки XIX ст.).....	292
<i>Перерва В.С.</i> Конфлікт церковного та міністерського шкільних відомств на Правобережжі України XIX - поч. XX ст.: подільський акцент.....	302
<i>Хіхляч Б.М.</i> Історія церковної унії на Кам'янецьчині.....	310
<i>Старенький [О.]</i> Внесок подолян у будівництво храму в с. Шипка (Болгарія) та Олександро-Невського собору в Кам'янці-Подільському.....	318
<i>Єсюнін С.М.</i> Благоустрій та створення міської інфраструктури у містах Подільської губернії у другій пол. XIX - на поч. XX ст.....	323
<i>Макарова О.В.</i> Еміграція селян з Поділля до Америки наприкінці XIX - на початку XX ст.....	336
<i>Касет Ж.Б.</i> До питання про виявлення і облік пам'яток історії і культури в Подільській губернії XIX - поч. XX ст.....	340
<i>Орловський Л. О.</i> Участь подільських євреїв в суспільно-політичному русі 1905-1907 рр.....	343
ПОДІЛЛЯ В ДОБУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 рр.	
<i>Лозовий В.С.</i> Суспільно-політичні зміни в подільському селі після лютневої революції 1917 року.....	349
<i>Рибак І.В. Свідерська О.М.</i> Аграрна революція на Поділлі та Південно-Східній Волині (1917-1922 рр.).....	356
<i>Маштайр А.І.</i> Вплив постаті Т.Г. Шевченка на діяльність подільської «Провіти» (1917-1920 рр.).....	361
<i>Котик А.</i> З історії формування підґрунтя інформаційної політики радянського періоду в Подільському регіоні.....	366
<i>Терещук К.Л.</i> Подільські бібліотеки і національне відродження в Україні (1917-1919 рр.).....	372
<i>Антонишин А.П.</i> Державотворчі процеси на Поділлі в заключний період існування Центральної Ради (лютий-травень 1918 р.).....	379
<i>Олійник С.В.</i> Перебування австро-угорського окупаційного війська на Поділлі в період Центральної Ради.....	387
<i>Галатир В. В.</i> Становище промисловості в Подільській і Волинській губерніях у добу гетьманату П. Скоропадського.....	391

15. Ще раз про «чорні переділи» // Червоне село. - 1923. - 3 жовтня.
16. Качинский А. Очерки аграрной революции на Украине. Уравнительный размер земли. - Харків: Держвидавництво України, 1922. - С.85-86.
17. Олійник І. Організаційні проблеми селянського господарства Правобережної України. // Записки сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. - Кам'янець на Поділлі, 1924.-Т. 1.-С. 9.
18. Гуревич М.Б. К вопросу о дифференциации крестьянского хозяйства Украины. - Харьков. - 1925. - В'їп. 1. - С. 15-16.
19. Бюлетень Подільського губернського статистичного бюро. - Вінниця, 1925. - №1-2. - С. 140.

УДК 061.2 (477.43) «1917/120»+821.161. 2. 09

А.І. Машталір

м. Кам'янець-Подільський

ВПЛИВ ПОСТАТІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА НА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОДІЛЬСЬКОЇ «ПРОСВІТИ» (1917-1920 рр.)

Визначається вплив постаті Т.Г. Шевченка на діяльність подільських «Просвіт» в добу національно-демократичної революції (1917-1920рр.).

Ключові слова: Т.Г. Шевченко, «Просвіта», Поділля, національна свідомість, селянство.

В добу національно-демократичної революції відновлюють свою діяльність «Просвіти», які були закриті в царський період. Частина свідомої української інтелігенції склала основу просвітніх організацій, що знаходились на території України.

Як свідчать історичні джерела, просвітянські організації активно пропагували твори Т.Г. Шевченка і виступали тими установами, які ставили за мету ліквідація неграмотності, підняття патріотичного духу народу [1].

Постать Кобзаря в цей період часу виступала в ролі українського мученика, який віддав своє життя задля добробуту рідної землі. Шевченко стає відправним пунктом для подальшого піднесення національної свідомості в Україні.

Окремими аспектами даної проблеми займалися О.М. Завальнюк[2], В.С. Лозовий[3], В.А. Нестеренко[4], О.Б. Комарніцький[5], О. Яцюк[6], та багато інших, однак окремо вона ще не була предметом наукового аналізу.

Метою нашої статті є спроба показати діяльність просвітніх товариств Поділля і вплив на них постаті Т.Г. Шевченка.

Важливе місце в цьому відношенні посідає Кам'янецька «Просвіта», яка гре свій початок з 1906 р.

В березні 1917 р., «Просвіта» в Кам'янці відродилась. Але тоді вона складалась з нових, здебільшого молодих людей, старих діячів було дуже мало. Серед останніх - К.Солуха, Ю.Сіцінський, О.Пашенко, О.Шульмінський, З.Приходько та деякі інші. Товариство зразу ж взялось до роботи [3, с. 28].

Матеріали періодичних видань та архівні дані переконливо свідчать про діяльність «Просвіт» у містечках Смотрич, Ярмолинці, Тинна, Браїлів, Гнівань, Печера, Немирів, Вороновиця, Кіблич, Ладижин. Жванчик, Вовковинці, Бершадь, Янів, Дунаївці, Голованевськ, Верхівка, Оринин [7, арк. 19], Тульчин [8, с. 68]. Саме ці організації стали головним центром Шевченківського руху на Поділлі. Члени «Просвіти» одні з перших звернулися до шевченківських заповітів, присвячуючи йому велику кількість національних свят, маніфестацій і, взагалі, ні одне дійство не проходило в краї, щоб просвітяни не згадали геніального сина України. Так, наприклад, в Оринині «Просвіта» організувала українську маніфестацію, в якій взяли участь за різними даними близько 16 тисяч орининчан і жителів сусідніх сіл. Перед початком дійства відслужили панахиду по Т.Г. Шевченку, представники селян та інтелігенції виступили із промовами про Кобзаря. Після цього маніфестація з національними українськими прапорами, портретами Шевченка, хором рушила до місцевої школи, співаючи національний гімн «Ще не вмерла Україна» і Шевченків «Заповіт». Тут просвітяни організували мітинг. Промовці розповідали про важке становище України, закликали селянство гуртуватись [9, с. 3]. Подібне свято відбулося і у Смотричі [2, с. 63; 10, с. 3].

Досить показовою була діяльність «Просвіти» в с. Курашівець Могілівського повіту Подільської губернії, де відбулось свято присвячене Т.Г.Шевченкові в якому взяло участь більша частина населення села.

«Просвіти» в різних регіонах губернії намагались різними способами підняти національну свідомість українського народу. Просвітяни не рідко ставали ініціаторами збору коштів на облаштування пам'ятника Т.Г.Шевченкові, до Національного фонду та ін.

Слова поета об'єднували громадян без огляду на вік, стать, професію, віросповідання. Нерідко їх відвідували представники інших національностей. Так, у Голованівську 13 серпня 1917 р. було поставлено просвітянами виставу «Назар Стодоля». Разом з представниками титульної нації її прийшли переглянути росіяни, поляки та євреї. Проте, після закінчення вистави, коли національний хор заспівав гімн і всі піднялися, «...інтелігенція майже виключно з великоросів та поляків весь час сиділа...» Тому цілком справедливим став вияв невдоволення місцевих селян, які заявили, що «...наші культуртрегери ще й досі не спромоглися додуматись: де вони живуть і з кого хліб їдять! Адже здається, що пора-б...» [8, с. 70]. Подібне відбулося в Бершаді під час постановки п'єси А.Кашенка «Зоря нового життя», коли хор проспівав «Ще не вмерла Україна» і «Заповіт». Незадовільною ситуація була в Лучинцях. Ялтушкові, Сниткові, Озаринцях, Яришеві [11, арк.20-21.]. Таку низьку національну свідомість засвідчує житель містечка Дунаївці С. Риндик, який із занепокоєнням повідомляв, що: «Часті розмови про нездібність «Просвіти» та не вартість українзації, пропагують отці церковні. На вічах «Просвіта» приймає вигляд зібрання буржуїв, де Т.Г. Шевченко показується як люцифер» [8, с. 74].

Неоднозначною в історіографії виступає доба Гетьманату. Відбувається відкриття шкіл з українською мовою викладання, проводиться чимало заходів присвячених Т.Г. Шевченкові. Державне керівництво не забороняло проведення цих свят, але, з іншої сторони, не докладало зусиль щоб його організувати. Стара імперська еліта в різний спосіб намагалася показати нікчемність українських починань, тим самим причіплюючи національно-свідомому селянинові відчуття другорядності. В цей час відбувається закриття великої кількості просвітніх організацій, які зникали через різке зменшення людського ресурсу, а також не без допомоги тієї ж старої царської еліти.

Доба Директорії внесла новий поштовх у діяльність «Просвіт», разом з тим і постать Т.Г. Шевченка почала розумітись в іншому ракурсі. Український поет виступає в ролі пророка українського народу. Попередні роки наочно показали селянству, хто такий Т.Г. Шевченко.

Саме на початку 1919 р. на території Поділля вже існувало 203 просвітянські організації, з них 34 в Кам'янецькому повіті. Але анархія, військові дії та часті зміни влади призводили до того, що «Просвіти» або припиняли свою діяльність, або були малодіяльними.

В Кам'янецький період Директорії УНР активно продовжила свою діяльність Кам'янець-Подільська «Просвіта» [4, с. 258]. На початку 1919р. товариство влаштувало благодійний «Кам'янецький ярмарок». Кошти, які були отримані від розиграшу «Американської лотереї» та продажу кустарних виробів, пішли, на розвиток народної освіти[3, с.31]. У березні 1919 р. організація активно долучилася до відзначення Шевченківських роковин, які відбулися після урочистої панахиди на Соборній площі, в тісному просвітньому середовищі. Просвітяни прагнули показати поета борцем революції, символом нескореності і самопожертви.

В с. Глібів Ушицького повіту в період зимових свят було скликано місцеву «Просвіту», яка мала на меті підготуватись до Шевченківських роковин, що мали відбутися в кінці лютого. Просвітяни також висловили побажання до Подільської губернської народної управи, щоб за її допомогою створювалися нові філії «Просвіти», оскільки люди до с. Глібова приходять із 8-10 верств [12, с. 27-28]. Ці слова ще раз доводять піднесення національної самосвідомості серед простого люду.

Подібне мало місце в с. Шумівці Летичівського повіту, де 4 лютого було засновано «Просвіту», члени якої, зібравшись на перше своє засідання, одразу ж запропонували готуватися до вшанування днів пам'яті Кобзаря. Підтримали їх ініціативу й інші жителі села, які організували виставу «Бувальщина». Глядачі були задоволені побаченням. Кожен присутній мав змогу долучитися до доброї справи, що мала на меті збудити свідомість пригнобленого селянства[13, с.21-22].

В Могилівському повіті просвітяни лише за жовтень 1919 року розповсюдили 15 тисяч примірників газет, влаштували для козаків армії УНР 10 театральних вистав, змогли заснувати свій тижневик, активно пропагували заповіти геніального сина України [14, с.287-288].

30 серпня 1919 р. відбулося велике свято з нагоди роковини створення Орининської «Просвіти». Було організовано дві вистави, місцевий національний хор виконав декілька пісень, оркестр духової музики грав «Ще не вмерла Україна», «Не пора, не пора». Просвітяни із захопленням ставилися до постаті Т.Г. Шевченка, присвячуючи йому концерти, літературно-музичні ранки, бесіди та читання рефератів.

«Просвіти» займалися благодійністю. У Коростишеві, наприклад, пожертвували частину своїх коштів на дитячий будинок [5, с. 108].

Кам'янецька «Просвіта» на початку 1920 р. активно включилась в громадське життя міста, вона разом з іншими українськими організаціями у березні урочисто відзначила свято пам'яті Т. Шевченка. Протягом весни 1920 р. Кам'янецька «Просвіта» кілька разів вступала у гострі конфлікти з польською адміністрацією, яка намагалась полонізувати науково-культурне життя міста [3, с.33-34].

Подібне свято відбулося і в Новій Ушиці у березні 1920 р., де українська громадськість провела Шевченківські роковини, організовані повітовим комісаром Зновицьким і головою місцевої «Просвіти». У соборі, за участю українських козаків, відбулась панахида, яку відслужив Я. Бачинський, член «Просвіти»[3, с. 31].

У Проскурові у квітні 1920 р., після піврічної перерви, відновилася діяльність місцевої «Просвіти». В перший день Великодня «Просвіта» влаштувала свято для своїх членів. До будинку «Просвіти» прийшло біля 100 громадян з дітьми, організовано спільний стіл. Всі разом заспівали «Христос воскрес». Голова «Просвіти», зустрінутий тривалими оваціями, згадав Т.Шевченка. Потім всі виконали «Заповіт», інші патріотичні пісні, поклялись працювати на національній ниві. На святкуванні були присутні старшина і козаки української армії, сільська українська інтелігенція [15, с. 4].

Жванецький культурний рух відбився у 15 навколишніх селах, в яких «Просвіти» організовувались на основі Жванецької. В Ісаківцях майже все село записалося до «Просвіти» [16, с. 3]. Молодь села користувалась славою як національно свідомо і виховано. Імена Т. Шевченка, С. Руданського згадувались в селі, вшановувались з величезною пошаною[16, с. 224; 17, с. 48].

У досить важкому становищі перебувала Гусятинська «Просвіта», яка не отримувала допомоги з Кам'янця, та все ж таки зуміла організувати 9 березня свято, де учні-просвітяни провели декламації творів Т. Шевченка, роздавали під час свят подарунки [3, с. 36].

Не зважаючи на всі позитивні зрушення, «Просвіти» в селах Поділля внаслідок постійних бойових дій працювали нерегулярно. Проте, навіть в тих важких умовах селяни часто піднімали питання про організацію нових товариств та прагнули слідувати заповідям Кобзаря.

З листопада 1920 р. «Просвіта» почала руйнуватися, що, насамперед, пов'язане із загальним занепадом громадського та національно-культурного життя. Багато просвітян, зневірившись у всьому, зовсім залишили культури) ниву. Таким чином, знекровлені «Просвіти» в багатьох селах та містах існу-

вали тільки на папері і тільки незначна частина «Просвіт» продовжувала активну просвітню роботу [18, с. 305]. Постаць Т.Г. Шевченка почала використовувати нова влада для своєї ідеології.

Отже, з вище сказаного можна зробити висновок, що такі громадські об'єднання товариства «Просвіта» невід'ємно пов'язані із постаттю Т.Г. Шевченка, носили його ім'я, у всіх своїх починаннях намагались слідувати вченню відомого сина України. «Просвіта» виступала об'єднавчою ланкою для українського народу, носієм національної культури, засобом згуртування українського населення.

ПРИМІТКИ

- Дописи // Нова Рада. - 1919. - 1 січня. - № 1.
Завальнюк О.М. Подільські містечка в добу Української революції 1917 - 1920 рр. / О.М. Завальнюк, О.Б. Комарніцький. - Кам'янець - Подільський- Абетка - НОВА, 2005. - 320с.
Лозовий В.. «Просвіта» на Поділлі в добу національно - визвольних змагань (1917 - 1920) / В. Лозовий, В. Нестеренко // Просвітницький рух на Поділлі 1906 - 1923 рр. - Кам'янець - Подільський, 1996 . - С. 28 - 38.
4. Нестеренко В.А. Часописи УНР як джерело вивчення Етно-національних процесів на Поділлі в Кам'янецьку добу Директорії УНР (червень-листопад 1919 рр.) / В.А. Нестеренко // Матеріали XI Подільської іст.-краєзн. конфер. - Кам'янець - Подільський, 2004, С. 254-261.
 5. Комарніцький О.Б. Містечка Правобережної України а добу Української революції 1917-1920 рр. Дис. канд. іст. наук...07.00.01 / Кам'янець-Подільський державний університет. - Кам'янець-Подільський, 2005. - 365с.
Яцюк О. Товариство «Просвіта» на Вінниччині в 1906-1922 рр. / О. Яцюк. // Просвітницький рух на Поділлі 1906 - 1923 рр. - Кам'янець - Подільський, 1996 . - С. 57-62.
ЦДАВО Ф.1115 - Оп.1. - Спр.50. - Арк..19.
Комарніцький О.Б. Просвітницько - освітній рух у містечках Подільської губернії в 1917-1918 рр. / О.Б. Комарніцький // Освіта, наука і культура на Поділлі Збірник наукових праць. - Т.4. - Кам'янець-Подільський, 2004. - С.68-78.
 9. Вісті з краю. Доклад делегата // Нова рада. — 1917.— 8 червня. - № 58. - С.3.
 10. Вісті з краю. Маніфестація в Смотричі // Нова рада. — 1917.— 8 червня. - № 58. - С.3.
 11. Центральний державний архів вищих органів влади і управління (Далі. - ЦДАВО - Ф.Ш5. - *ОнЛ*. - Спр.44. - Арк.. 20-21.
 12. Романовський Ю. З життя «Просвіт» на Поділлі // Село. - 1919. - №4. - С. 27-28.
 13. Качалова Д. З життя «Просвіт» на поділлі // Село. - 1919. - №20. - С. 21-22.
 14. Кушнір Б.М. Освітньо-культурні перетворення на Поділлі в 1919 році. / Б.М. Кушнір // Матеріали ІХ-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції. - Кам'янець-Подільський, 1995. - С. 285-289.
 15. Юришинець Свято в «Просвіті» // Наш Шлях. - 1920. - 23 квітня. - ч.81. - С.4.
 16. Враження з по-за Кам'янця // Наш Шлях. - 1920. - 25 квітня. - 4.82. - С.3.
 17. Мельник Е.М. Ім'я Тараса Шевченка в українській школі(1917-1920) / Е.М. Мельник // Етнічна історія народів Європи. Збірник наукових праць. Випуск 17. - К., 2004. - С. 47-51.
 18. Рудий Г.Я. Газетна періодика - джерело вивчення Української культури. 1917-1920 рр. / Г.Я. Рудий - К.: Ін-т історії України НАН України, 2000. - 441 с.
 19. Мельник Е.М. Кам'янець-Подільська Українська державна гімназія ім. С. Руданського (1918-1920 рр.) / Е.М. Мельник // Освіта, наука і культура на Поділлі. - Т. 9 - Кам'янець-Подільський: Оіум, 2007. - С. 213-229.

Резюме

В статье определяется влияние фигуры Т.Г. Шевченко на деятельность подольских «Просвет» в период национально-демократической революции (1917-1920 гг.)

Ключевые слова: Т.Г. Шевченко, «Просвета», Подолье, национальное сознание, крестьянство.

А. Котик

м. Київ

З ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ ПІДГРУНТЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ В ПОДІЛЬСЬКОМУ РЕГІОНІ

Проаналізовано діяльність періодичних партійних видань Поділля. Представлена детальна характеристика газети «Набат» як першої масової радянської газети/ на Вінниччині.

Ключові слова: більшовики, преса, Вінниця, «Набат».

Із здобуттям Україною незалежності посилилась увага дослідників до історії її преси, зокрема, на регіональному рівні. Особливо багато у цьому плані зробив вінницький науковець В.О. Гандзюк. Саме з-під його пера з'явилися останнім часом наукові статті «Ідеї української державності на сторінках періодичних видань Поділля в добу Гетьманату» [1], «Відстоювання ідеї державності часописами Поділля в останній період Директорії УНР (1920 р.)» [2], «Концептуальні підвалини розвитку освіти та культури на Поділлі в добу гетьманату (за матеріалами газет 1918 р.)» [3], монографія «Часописи Поділля в процесі творення державницької ідеології українства (1917-1920 рр.)» [4]. Вийшла друком фундаментальна праця В.М. Владимірова «Історія української журналістики (1917-1991)» [5] та ін. Проте вони далеко не повністю розкривають історію подільської преси. Так, В.О. Гандзюк сконцентрував увагу на часописах Української національної революції 1917-1920 рр., а В.М. Владиміров висвітлює історію преси Поділля лише фрагментарно, у контексті історії української журналістики.

Заповнюючи існуючі «білі лакуни», автор ставить завдання у певній мірі розкрити не досить популярну в останні роки тему: становлення та розвиток на Поділлі більшовицької преси, яка також стала складовою підгрунтя сучасної інформаційної політики Подільського регіону.

Матеріали дослідження можуть бути використані при написанні ґрунтовної історії подільської преси, української преси ХХ століття.

Вінницька більшовицька організація з перших днів свого існування надавала великої уваги розповсюдженню більшовицької преси. Так, Вінницький комітет РСДРП(б) прийняв рішення про організацію спеціального кіоска для розповсюдження більшовицьких газет і журналів. В приміщенні комітету